

УДК 343.98(477)

Р.Л. СТЕПАНЮК, канд. юрид. наук, доц.,
Харківський національний університет внутрі-
шніх справ

ТИПОВІ ТЕХНОЛОГІЇ ЗЛОЧИННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В БЮДЖЕТНІЙ СФЕРІ УКРАЇНИ

Ключові слова: бюджетна сфера, злочинність у бюджетній сфері, технологія злочинної діяльності, бюджет, криміналістична методика розслідування

Одним із наслідків докорінних змін, які відбулись в економічній і політичній системах України з набуттям незалежності, є зростання економічної злочинності. В нових економічних умовах суттєво змінилися старі, а також виникли нові способи та елементи механізмів злочинних посягань. Досить привабливим їх об'єктом є бюджетна система України. Злочини в цій сфері займають суттєву частку в структурі економічної злочинності. Різноманіття способів їх вчинення, використання винними особами складних прийомів і операцій з їх підготовки та приховування, груповий характер злочинної діяльності, застосування корупційних зв'язків для протидії розслідуванню та інші фактори призводять до значних труднощів у слідчій діяльності. Це, у свою чергу, вимагає від криміналістичної науки розроблення дієвих науково-обґрунтованих рекомендацій щодо виявлення та розслідування зазначених злочинів.

Суттєвою особливістю економічних злочинів, що впливає на формування методик їх розслідування, є те, що в багатьох випадках діяння винних осіб утворюють склади не одного, а відразу кількох злочинів, вчинених у межах єдиного задуму. Тому при формуванні криміналістичних методик різних видів і груп злочинів вченими неодноразово підкреслювались зв'язки між різними злочинами. Зокрема, ще Л.О. Сергєєв пропонував включати до криміналістичної характеристики розкрадань

дані про зв'язки злочинів конкретного виду з іншими злочинами [1, с.4–5]. Проте досить тривалий час науковцями не здійснювалось комплексних узагальнень механізмів кількох взаємопов'язаних злочинів, зокрема, тих, що вчиняються в бюджетній сфері. Окремі аспекти, що стосуються механізмів зазначених злочинів, розглядалися у працях Г.А. Матусовського, А.Ф. Волобуєва, В.П. Корж, С.С. Чернявського, В.З. Багінського, Р.С. Довбаша та інших учених.

Водночас авторами, як правило, висвітлювались лише окремі способи та технології злочинної діяльності, що свідчить про недостатнє вирішення вказаної проблеми. Тому метою статті є з'ясування сутності технології злочинної діяльності, виділення на основі аналізу наукових праць і судової практики типових технологій, характерних для злочинності в бюджетній сфері України. Новизна роботи полягає у виділенні цих технологій, що має наукове і практичне значення для розроблення як загальних теоретичних основ, так і окремих криміналістичних методик розслідування зазначених злочинів.

Так, Н.С. Карпов та С.В. Євдокименко, розглядаючи сутність процесу злочинної діяльності, цілком слушно відзначили, що необхідно розмежовувати злочин, як одиничний (нерідко випадковий або емоційний) акт, і злочинну діяльність, як цілеспрямоване здійснення дій для забезпечення свого існування. Перше – це елемент (частка) другого – злочинної діяльності [2, с.14]. А.М. Кустов підкреслив, що існують два різновиди злочинної діяльності: а) діяльність як сукупність (комплекс) послідовних дій, об'єднаних єдиним задумом в рамках одного злочину; б) діяльність як процес послідовної зміни дій в рамках кількох злочинів, об'єднаних єдиним злочинним задумом [3, с.32–33].

У сучасній науковій літературі досить часто використовується термін «технологія» для позначення складної злочинної діяльності, що включає способи, прийоми і операції, які застосовують злочинці при підготовці, вчиненні і приховуванні злочинів, забезпеченні функ-

ціонування організованих груп, злочинних організацій, зокрема тих, що діють у сфері економіки. Разом із цим існують суперечливі думки про сутність і зміст таких технологій. Це викликає труднощі не тільки в аспекті криміналістичного дослідження певних різновидів злочинів, але й щодо формування міжвидових і комплексних криміналістичних методик.

Так, А.Ф. Лубін, відзначає, що сучасні західні дослідники розуміють потребу у переосмисленні методологічних підходів до вивчення не тільки «поліцейської технології», а і «технології» злочинної діяльності [4]. Таким чином автор трактує останнє поняття як сукупність всіх процесів, що складають злочинну діяльність. Як зміст і динаміку процесів, що складають механізм і спосіб вчинення злочину, визначає технологію злочинної діяльності й І.О. Возгрін [5, с.34].

В.П. Корж використовує поняття «технологія злочину». Стосовно до злочинів, вчинених організованими злочинними утвореннями, вона розглядає технологію як сукупність дій, операцій, прийомів, методів, форм впливу, спрямованих на вибір сфери і предмета злочинного посягання, способу злочину (який, як правило, включає кілька способів самостійних складів злочину), його планування, здійснення різних підготовчих дій щодо вчинення економічного злочину, приховування його слідів, а також на забезпечення безпеки організованої злочинної діяльності та її суб'єктам за допомогою корумпованих зв'язків зі службовими особами державних органів влади і управління з метою одержання злочинних доходів та їх легалізації [6, с.104].

Вбачається спірним віднесення до поняття «технологія злочину» дій, що не охоплюються його складом, зокрема, легалізацію одержаних доходів і використання корумпованих зв'язків для забезпечення безпеки діяльності організованої групи. У такому разі доцільніше вести мову все ж таки про технологію діяльності злочинного утворення, а не технологію одного злочину. Водночас слід визнати, що в структурі діянь злочинців, спрямованих

на досягнення, перш за все, мети збагачення шляхом вчинення економічних злочинів, простежується тісний зв'язок між способами підготовки, вчинення або приховування основного злочину (наприклад, привласнення бюджетних коштів шляхом зловживання службовим становищем) і допоміжними злочинами (наприклад, службовим підробленням, фіктивним підприємництвом тощо).

Враховуючи вищевказане, вважаємо найбільш прийнятною точку зору вчених, котрі розглядають технологію злочинної діяльності як певну систему діянь злочинців, спрямованих на досягнення однієї мети.

Зокрема, А.Ф. Волобуєв запропонував називати злочинними технологіями збагачення (технологіями злочинної діяльності) комплекси взаємопов'язаних злочинів, що вчиняються ОЗГ з метою отримання матеріальної вигоди і з використанням легальних форм господарської діяльності. У структурі злочинної технології він виділив основний і вторинні (підпорядковані) злочини [7, с.33]. В.Б. Смелік удосконалив зазначене поняття, визначивши технологію злочинної діяльності як систему (комплекс) злочинів різних видів, пов'язаних закономірними зв'язками та спрямованих на досягнення загальної злочинної мети [8].

Наведений підхід був досить широко підтриманий українськими вченими-криміналістами і успішно застосований при розробленні окремих методик розслідування різних видів економічних злочинів, у тому числі і характерних для податкової і бюджетної сфер [9–10]. Таким чином, під технологією злочинної діяльності вбачається можливим розуміти сукупність взаємопов'язаних злочинів, що вчиняються в межах єдиного задуму. В структурі технології один злочин є головним, а решта – допоміжними та супутніми.

С.С. Чернявський за ознакою технології злочинної діяльності розподілив способи вчинення злочинів у бюджетній сфері на дві групи: 1) розкрадання бюджетних коштів; 2) порушення бюджетного законодавства без ознак розкрадання. Автор також відзначив, що «в основі диференціації методик розсліду-

вання шахрайств у бюджетній сфері можна розглядати три технології розкрадань бюджетних коштів: розкрадання, вчинені шляхом незаконного відшкодування ПДВ; розкрадання, вчинені шляхом злочинної змови керівників суб'єктів господарювання та бюджетних організацій; розкрадання, вчинені службовими особами бюджетних організацій» [10, с.212].

Такий підхід можна в цілому підтримати, однак він потребує певного уточнення та деталізації. Дійсно для бюджетної сфери в широкому сенсі характерно вчинення двох різновидів діянь: а) метою яких є заволодіння бюджетними коштами; б) які вчиняються з іншою метою. Перші можна умовно назвати «розкрадання», а інші – «безгосподарське використання». Для першої групи більш характерні злочинні технології, а для другої – одиничні злочини. Водночас диференціація технологій злочинної діяльності, які можуть бути покладені в основу розроблення комплексних криміналістичних методик, потребує чіткого виокремлення певних механізмів, характерних для сучасної злочинності в бюджетній сфері України.

Так, аналіз слідчої та судової практики дає підстави стверджувати, що сьогодні типовими є наступні технології злочинної діяльності.

1. Пов'язані із шахрайським заволодінням бюджетними коштами (наприклад, шляхом безпідставного одержання бюджетного відшкодування податку на додану вартість або шляхом обманного одержання фінансової допомоги з бюджету із метою її подальшого привласнення). У таких технологіях у залежності від суб'єкта злочину та умислу основним злочином виступає шахрайство (ст.190 КК України) або привласнення розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (ст.191 КК України).

2. Пов'язані із заволодінням бюджетними коштами службовими особами бюджетних установ при розпорядженні ввіреним майном в ході здійснення поточної господарської та управлінської діяльності (привласнення коштів службовими особами бюджетних установ при здійсненні закупівель через фіктивні фір-

ми-посередники для завищення ціни; «традиційні» службові розкрадання, тобто різноманітні широко відомі способи привласнень майна в бюджетних установах, що супроводжуються іншими злочинами). Основним злочином у даному випадку є привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (ст.191 КК України).

3. Пов'язані із одержанням службовими особами хабарів (так званих «відкатів»), укладанням та виконанням невігідних контрактів при здійсненні державних закупівель. У такому разі головним злочином є одержання службовою особою, що має право розпоряджатись бюджетними коштами, хабара (ст.368 КК України) із наступним безгосподарським використанням фінансових ресурсів в інтересах хабародавців. Наслідком таких дій, як правило, є незаконне відчуження державного майна на користь третіх осіб. Слід відзначити, що у зв'язку з тим, що на практиці факти виділеного різновиду хабарництва нерідко залишаються латентними і, навіть у разі їх виявлення, у багатьох кримінальних справах дії службових осіб кваліфікуються лише як менш тяжкі службові злочини. В інших випадках хабарників затримують в момент одержання предмета злочину і вони не завжди встигають виконати дії щодо розпорядження майном.

4. Пов'язані зі зловживанням службовим становищем або перевищенням службових повноважень при одержанні чи розпорядженні бюджетними коштами. Основний злочин в даному випадку передбачений ст.364 або 365 КК України. Виділення цієї технології пов'язано з чисельними фактами службових зловживань, не пов'язаних із заволодінням бюджетними коштами. Такі діяння характерні для керівників підприємств, установ, організацій, котрі, невірно розуміючи інтереси справи, нехтуючи вимогами законодавства, вдаються до складних способів «поліпшення» фінансового стану очолюваних організацій. Зокрема, досить типовими є випадки злочинних дій із метою необґрунтованого одержан-

ня підприємствами бюджетних грошей нібито на ліквідацію наслідків надзвичайних ситуацій, виконання певних програм, а насправді для внутрішньогосподарських потреб. Так само розповсюджені факти зловживань із метою незаконного розпорядження майном, що знаходиться у заставі, порушень трудових прав працівників і т.п.

Допоміжними злочинами в перерахованих технологіях, у залежності від певних обставин, можуть бути фіктивне підприємництво (ст.205 КК України), легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом (ст.209 КК України), незаконне відкриття або використання за межами України валютних рахунків (ст.208 КК України), шахрайство з фінансовими ресурсами (ст.222 КК України), підроблення документів, печаток, штампів та бланків, їх збут, використання підроблених документів (ст.358 КК України), зловживання владою або службовим становищем (ст.364 КК України), перевищення влади або службових повноважень (ст.365 КК України), службове підроблення (ст.366 КК України), одержання та давання хабара (ст.ст.368, 369 КК України) тощо.

Слід підкреслити, що для бюджетної сфери крім технологій притаманні й окремі злочини, які, у порівнянні з першими, характеризуються простішим механізмом. До них, зокрема, можна віднести а) «прості» привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем; б) службову недбалість при розпорядженні бюджетними коштами і державним майном; в) умисне невиконання вироку суду щодо перерахування накладених на підприємство фінансових санкцій до бюджету; г) шахрайське заволодіння бюджетними коштами (наприклад, обманне одержання одноразової допомоги по безробіттю для здійснення підприємницької діяльності без наміру займатись нею); г) службове підроблення (наприклад, із метою недопущення штрафних санкцій за невиконання нормативів з працевлаштування інвалідів або із метою «обману» казначейського органу для здійснення передоплати за рахунок бюджетних

коштів; д) умисну невикладку заробітної плати; е) шахрайство з фінансовими ресурсами та інші.

Підсумовуючи, зазначимо, що:

1. Під технологією злочинної діяльності слід розуміти сукупність взаємопов'язаних злочинів, що вчиняються в межах єдиного задуму, серед яких один злочин є головним, а решта – допоміжними та супутніми.

2. Для злочинності у бюджетній сфері України характерне значне розповсюдження як складних технологій злочинної діяльності, так і окремих злочинів. Серед перших типовими є комплекси злочинів, пов'язані із: шахрайським заволодінням бюджетними коштами; заволодінням бюджетними коштами службовими особами бюджетних установ при розпорядженні ввіреним майном в ході здійснення поточної господарської та управлінської діяльності; одержанням службовими особами хабарів, укладанням та виконанням невігідних контрактів при здійсненні державних закупівель; зловживанням службовим становищем або перевищенням службових повноважень при одержанні чи розпорядженні бюджетними коштами.

3. Чітка диференціація технологій злочинної діяльності в бюджетній сфері України має суттєве значення не тільки для наукового осмислення відповідних питань, а і для розроблення загальних основ відповідної криміналістичної методики, а також окремих видових, підвидових і комплексних методик, що є перспективним напрямом подальших наукових досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сергеев Л. А. Расследование и предупреждение хищений, совершаемых при производстве строительных работ : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук / Л. А. Сергеев. – М., 1966. – 16 с.

2. Карпов Н. С. Злочинна діяльність / Н. С. Карпов, С. В. Євдокименко ; під ред. В. П. Бахіна. – К. : Нац. акад. внутр. справ України, 2001. – 60 с.

3. Кустов А. М. Криминалистика и механизм преступлений / А. М. Кустов. – М. : Изд-во Московск. психолого-социального ин-та ; Воронеж : Изд-во НПО «МОДЭК», 2002. – 304 с.

4. Лубин А. Ф. Методология криминалистического исследования механизма преступной деятельности: дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.09 / Лубин Александр Федорович. – Н. Новгород, 1997. – 337 с.

5. Возгрин И. А. Введение в криминалистику: История, основы теории, библиография / И. А. Возгрин. – СПб. : Изд-во «Юридический центр Пресс», 2003. – 475 с.

6. Корж В. П. Методика расследования экономических преступлений, совершаемых организованными группами, преступными организациями. Руководство для следователей : научно-практическое пособие / В. П. Корж. – Х. : Изд-во «Лицей», 2002. – 280 с.

7. Протидія економічній злочинності / П. І. Орлов, А. Ф. Волобуєв, І. М. Осика та ін. – Х. : Нац. ун-т внутр. справ, 2004. – 568 с.

8. Смелік В. Б. Кореляційні зв'язки між окремими видами злочинів у сфері підприємництва (проблеми методики розслідування) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.09 / В. Б. Смелік ; Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2006. – 20 с.

9. Довбаш Р. С. Методика розслідування злочинів, пов'язаних з незаконним відшкодуванням податку на додану вартість : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.09 / Р. С. Довбаш ; Київськ. нац. ун-т внутр. справ. – К., 2009. – 20 с.

10. Чернявський С. С. Теоретичні та практичні основи методики розслідування фінансового шахрайства: дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.09 / Чернявський Сергій Сергійович ; Нац. акад. внутр. справ. – К., 2010. – 610 с.

Степанюк Р. Л. Типові технології злочинної діяльності в бюджетній сфері України / Р. Л. Степанюк // Форум права. – 2011. – № 1. – С. 977–981 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-1/11crlbcu.pdf>

Розглянуто основні технології злочинної діяльності (комплекси взаємопов'язаних злочинів), що характерні для сучасної злочинності в бюджетній сфері України.

Степанюк Р.Л. Типичные технологии преступной деятельности в бюджетной сфере Украины

Рассмотрены основные технологии преступной деятельности (комплексы взаимосвязанных преступлений), характерных для современной преступности в бюджетной сфере Украины.

Stepanuk R.L. Typical Technologies of Criminal Activity in the Budgetary Sphere of Ukraine

Basic technologies of criminal activity (complexes of associate crimes) peculiar for modern criminality in the budgetary sphere of Ukraine are considered.